

تیین معیارهای نگارشی و ساختاری تألیف و تدوین کتاب‌های درسی دانشگاهی رشته‌های علوم تربیتی، مشاوره و روان‌شناسی

Explaining the Writing and Structure Criteria for Authoring and Developing Textbooks in Disciplines of Education, Psychology and Consulting.

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۱/۰۴/۲۳

تاریخ دریافت مقاله: ۹۰/۱۰/۲۵

Ahmad Reza Nasr (Ph.D)
Batul Jamali Zavareh
Mohammad Reza Nili
Mohammad Armand (Ph.D)

دکتر احمدرضا نصر *
بتول جمالی زواره **
محمد رضا نیلی ***
دکتر محمد ارمند ****

Abstract: This study aims to explain the writing and structure criteria for authoring and developing textbooks in disciplines of education, psychology and consulting. In this study, descriptive-survey method has been used. Statistical population of the study included curriculum development experts and the authors of textbooks that their opinions were considered by semi-structured interview. Another Statistical population is MA. students studying Education, Psychology and Consulting.

Researcher-made questionnaire involve Likert rating and multiple choices questions. The experts' points of view were asked using semi-structured interview. Reliability of this questioner is calculated by Cronbach Alpha Coefficient. Reliability of the questionnaire was 0.70 in writing domain and 0.81 in structure domain. Categorization method was applied in order to analyze the data from interview and descriptive and deductive statistics was used so as to analyze the data from questionnaire. The results of the interviews show that in writing area these features have been emphasized by interviewees: paying attention to Persian language and literature and writing principles, paying attention to the level of difficulty, defining technical words, paying attention to the latest scientific findings, regular structure in content presentation and the Education time. In the structural domain, moreover, preface, introduction, guide to use the book, table of contents, the overall objectives of the book, introduction to each chapter, sub goals and total objectives of each chapter, analytical questions, list of resources and suggested resources for further study and index forms are integral parts of a textbook.

Key words: University textbook, Writing textbook, Writing characteristics, Structure characteristics

چکیده: در پژوهش حاضر به تییین معیارهای نگارشی و ساختاری تألیف و تدوین کتاب‌های درسی علوم تربیتی و روان‌شناسی و مشاوره پرداخته شده است. روش مورد استفاده در این پژوهش توصیفی - پیمایشی است. جامعه آماری پژوهش شامل صاحب‌نظران برنامه درسی، مؤلفان کتاب‌های درسی و دانشجویان کارشناسی ارشد بوده‌اند. به منظور برآورد روایی سئوال‌های پرسشنامه و مصاحبه از روایی محتوایی و برای برآورد پایایی سئوال‌های سبک لیکرت، از روش الفای کرونباخ استفاده شده است. پایایی پرسشنامه در حیطه نگارشی ۰/۷۰ و در حیطه ساختاری ۰/۸۱ برآورد شده است. به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات حاصل از مصاحبه از روش مقوله‌بندی و برای تجزیه و تحلیل اطلاعات حاصل از پرسشنامه از امار توصیفی و استنباطی استفاده شده است. نتایج نشان داد در حیطه نگارشی توجه به زبان و ادبیات فارسی و اصول نگارشی توجه به سطح دشواری، تعریف واژه‌های تخصصی توجه به جدیدترین یافته‌های علمی، ساختار منظم در ارائه مطالب و توجه به زمان آموزش توسط مصاحبه‌شوندگان مورد تأکید قرار گرفته است. در حیطه ساختاری نیز بخش‌های مقدمه، پیشگفتار، راهنمای استفاده از کتاب، فهرست مطالب، اهداف کلی کتاب، مقدمه هر فصل، اهداف کلی و جزئی هر فصل، سئوال‌های تحلیلی، فهرست منابع مورد استفاده در فصل، و منابع پیشنهادی برای مطالعه بیشتر و نمایه‌ها، اجزای لاینفک یک کتاب درسی را تشکیل می‌دهد.

واژه‌های کلیدی: کتاب درسی دانشگاهی، تألیف کتاب درسی، ویژگی‌های نگارشی، ویژگی‌های ساختاری

- * دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه اصفهان
** کارشناس ارشد برنامه‌ریزی آموزشی (مسئول مکاتبات: b.jamali@yahoo.com)
*** عضو هیئت علمی گروه علوم تربیتی دانشگاه اصفهان
**** عضو هیئت علمی مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی سازمان مطالعه و تدوین کتب دانشگاهی

مقدمه

کتاب‌های درسی نه تنها در آموزش‌های مقدماتی و پیش از دانشگاه اهمیت ویژه‌ای دارند، بلکه در آموزش عالی نیز جایگاه خاصی داشته و به طور وسیع مورد استفاده قرار می‌گیرد، بطوری که بنا به گفته چن^۱ و چن، اساتید تقریباً ۵۰ درصد از ساعات تدریس هفتگی خود را به تدریس محتوای کتاب‌های درسی اختصاص می‌دهند و بسیاری از ارزشیابی‌ها و گزینش‌های نظام‌های آموزشی بر مبنای کتاب‌های درسی صورت می‌گیرد (۲۰۰۲). به دلیل تأثیر کتاب درسی در نظام آموزشی به عنوان اصلی‌ترین ابزار آموزشی، لازم است کتاب‌های درسی مطابق معیارهای خاصی تألیف و تدوین شود. به همین دلیل، تألیف کتاب درسی مستلزم داشتن مهارت‌های خاصی است. گرچه اهمیت انجام پژوهش در مورد ویژگی‌های کتاب‌های درسی دانشگاهی بیش از پیش آشکار است، با این حال، به چند مورد آن اشاره می‌شود:

۱- کتاب درسی به عنوان یکی از فراگیرترین ابزارها به دلیل تأثیرگذاری در یادگیری باید ویژگی‌هایی داشته باشد که قابلیت یادگیری آن را بالا ببرد. در این راستا، ملکی (۱۳۸۴) اظهار می‌دارد که کتاب درسی باید به گونه‌ای تدوین شود که بتواند اهداف آموزشی را ممکن سازد. برای تحقق این رسالت، کتاب درسی، علاوه بر کیفیت و نحوه ارائه محتوای مطلوب، باید بتواند یادگیرنده را برای یادگیری و توسعه آن در یادگیری‌های بعدی یاری رساند. رسیدن به این نوع کتاب‌های درسی باید یکی از مهم‌ترین فعالیت‌های برنامه‌ریزی درسی و تألیف کتاب در دانشگاه‌ها و سایر مراکز یادگیری تلقی شود.

۲- بررسی کتاب‌های درسی موجود نشان می‌دهد هر مؤلفی شیوه خاصی در تألیف کتاب درسی دارد. به طوری که به ندرت می‌توان دو کتاب درسی پیدا کرد که حداقل از لحاظ ساختاری مشابه هم باشد. حتی بعضی اوقات شاهد هستیم یک مؤلف دو عنوان کتاب خود را با شیوه‌هایی کاملاً متفاوت تدوین می‌کند. دلیل این ناهماهنگی بنا به گفته آرمند (۱۳۸۱) فقدان الگو و معیارهای مشخص در این زمینه می‌باشد. بنابراین، مؤلفان علاوه بر دانش تخصصی در ماده درسی، باید از مهارت‌های دیگری مانند شیوه نگارش، ساختار کتاب درسی، اصول روان‌شناسی یادگیری و اصول تنظیم محتوا برخوردار باشند تا بتوانند کتاب‌های درسی با کیفیت بالا، تهیه نمایند. همچنین باید معیارهای کتاب درسی مطلوب بر حسب مقطع تحصیلی و رشته تحصیلی و بر حسب شرایط زمانی و مکانی بر اساس اصول علمی تدوین و در اختیار

مؤلفان کتاب‌های درسی قرار گیرد. در بخش بعد معیارهای نگارشی و ساختاری کتاب‌های درسی بررسی می‌شود.

الف) معیارهای تدوین کتاب‌های درسی دانشگاهی از نظر ویژگی‌های نگارشی
درست‌نویسی واژه‌ها، ترکیب مطلوب جملات و آراستگی ظاهری نوشته، میزان دانش، سلیقه و استعداد نویسنده کیفیت کتاب را مشخص می‌کند. درست‌نویسی، تأثیر مثبتی در یادگیرنده بجا می‌گذارد، و به انتقال مفهوم و استمرار صحیح ارتباط کمک فراوانی می‌نماید. رعایت اصول نگارشی باعث جذابیت و اعتبار بیشتر نوشته و ایجاد علاقه و انگیزه برای مطالعه دقیق مطالب توسط یادگیرنده می‌شود (امینی، ۱۳۸۱). مهم‌ترین اصول نگارشی که در تدوین کتاب‌های درسی باید مورد توجه قرار گیرد، به شرح زیر می‌باشد:

۱- رعایت قواعد املای فارسی: کتاب‌های درسی باید از هر گونه غلط املایی به دور باشد و همچنین باید از دستور خط هماهنگ و پذیرفته شده در زبان فارسی استفاده شود. درست‌نویسی گرچه در تألیف انواع کتاب‌ها لازم است، اما به دلیل اینکه کتاب‌های درسی بیشتر جنبه آموزشی دارد، ضرورت بیشتری دارد.

۲- رعایت اصول دستور زبان فارسی: رعایت قواعد و اصول دستور زبان فارسی یکی از عوامل مهم در روانی و سلیسی مطالب کتاب‌های درسی می‌باشد. استفاده از اصول دستور زبان فارسی باعث درک بهتر مطلب توسط یادگیرنده می‌شود.

۳- رعایت اصول نشانه‌گذاری: نشانه‌گذاری درست خواندن، مکث به موقع، سؤال، تعجب و در نتیجه فهم مطالب را تسهیل می‌کند. علاوه بر سهولت امر مطالعه، باعث می‌شود جملات از یکدیگر تفکیک شوند. همچنین از تداخل مطالب در ذهن جلوگیری و درک مطلب را آسان‌تر می‌کند و باعث آراستگی شکل ظاهری نوشته‌های کتاب و ایجاد جاذبه در امر مطالعه می‌شود.

۴- سبک نگارش متناسب با مخاطب: سبک نگارش یکی از عوامل مهم در نگارش کتاب‌های درسی است. هر مؤلفی سبک متفاوتی دارد. اما یک مؤلف خوب باید سبک خود را به منظور تناسب آن با نیازهای مخاطبان، تعدیل کند (مک‌کال، ۲۰۰۶).

واژه‌های پرمایه و دارای پیچیدگی مناسب در کتاب درسی مخصوصاً در سطح دانشگاهی مطلوبند. چنین ویژگی‌هایی نه تنها فهم مطالب متن را دشوار نمی‌کند، - بخصوص اگر همراه واژه‌نامه باشد- (لپیونکا، ۱۳۸۵)؛ بلکه در ذهن خواننده چالش ایجاد کرده و فراگیر را به تکاپو وا می‌دارد. در تحلیل محتوای کتاب‌های درسی برای سنجش میزان دشواری مطالب از فرمول‌های ضریب خوانایی^۲ استفاده می‌شود (یارمحمدیان، ۱۳۸۱). برای تعیین ضریب خوانایی از فرمول‌های مختلفی مانند فرمول فلش^۳، فلش- کین کید^۴، آزمون کلوز^۵؛ مک لافلین^۶، شاخص سطح خوانایی گانینگ^۷ بسته به نوع متن استفاده می‌شود.

۵- پرهیز از تفضیل در سخن: لپیونکا (۱۳۸۵) اعتقاد دارد: عادت استفاده از واژه‌ها بیش از حد ضروری برای انتقال اطلاعات، فکر یا احساس را تفضیل در سخن می‌گویند. ساختارهای مجهول، صفت‌ها، قیده‌ها و عبارت‌های حرف اضافه‌ای بیشترین لطمه را بر متن وارد می‌کنند. این امر باعث خستگی و دلزدگی خواننده شده، به یادگیری آسیب می‌رساند.

۶- استفاده از زبان معیار و علمی در نگارش کتاب درسی: زبان معیار، زبان رسمی و نوشتاری است. این زبان دارای ویژگی‌هایی است، که مهم‌ترین آنها عبارتست از:

- در این زبان لفظ و معنا یکسان است؛
- عاری از حشو، افزودگی و تفضیل بیهوده است؛
- در وام‌گیری از کلمات بیگانه رعایت اعتدال شده است؛
- عاری از ابهام (پیچیدگی معنا)، ابهام (دو معنایی و چند معنایی) است؛
- به جهت صراحت و روشنی معنا، قابل تفسیر و تأویل نیست؛

---

1. Lepionika

۲. Readability

۳. Rudolph flash

۴. Flasch Kincaid

۵. Cloze test

۶. Maclaughlin

۷. Gunning

- از کاربرد آرایه‌های کلامی و به طور کلی، کاربردهای ادبی به دور است؛
- عاری از کلمات خلاف ادب است؛
- کلمات و عبارات‌های عاطفی و احساسی در آن راهی ندارد (نیکویخت، ۱۳۸۵).

در کتاب‌های درسی باید از زبان معیار استفاده شود و کلیه ویژگی‌هایی که در بالا ذکر شد را باید مدنظر قرار گیرد.

۷- وضوح، یکدستی، انسجام و تأکید: لیپونکا (۱۳۸۵) معتقد است نگارش خوب برای هر مخاطبی، ویژگی‌های بنیادی یکسانی، مانند وضوح^۱، یکدستی^۲، انسجام^۳ و تأکید^۴ را در بردارد. منظور از وضوح متن این است که درباره‌ی مطالبی که مطرح می‌شود و معنای آن، هیچ گونه تردیدی وجود نداشته باشد. منظور از یکدستی این است که همه‌ی بندها یا پاراگراف‌های موجود در یک بخش با نکته‌ی مطرح شده در آن بخش مرتبط باشد؛ و همه‌ی جمله‌های موجود در یک بند، با نکته‌ی مطرح شده در جمله‌ی اول یا اصلی متن ارتباط داشته باشد. انسجام به کیفیت توالی و یا پیوستگی جمله‌ها و پاراگراف‌ها اطلاق می‌شود. جمله‌ها و بندها باید با نظمی منطقی در پی هم آیند و معنای واحدی را دنبال کنند، و به جمله‌ها و بندهای بعدی وصل شود. منظور از تأکید در نگارش، کیفیت تمرکز، تمایل، هدایت و اداره‌ی مطالب است. واژه‌ها، افکار و تصویرها با ظرافت و دقت ارزیابی و رتبه‌بندی می‌شود و مهم‌ترین واژه، فکر یا ایده برجسته می‌گردد.

۸- استفاده از پاراگراف‌ها و جملات کوتاه در متن: در کتاب‌های درسی باید از جملات و پاراگراف‌های کوتاه برای انتقال مفاهیم استفاده کرد. زیرا جملات بلند، درک مطلب را برای یادگیرنده مشکل می‌کند. دلیل آن این است که یک جمله، شامل چندین جمله فرعی می‌شود، و کار یادگیرنده را در فهم و بخاطر آوردن نکات مشکل می‌کند.

---

۱. Clarity

۲. Unity

۳. Coherence

۴. Emphasis

۹- تناسب میان حجم اطلاعات اصلی و اطلاعات تکمیلی: برخی از نویسندگان کتاب‌های درسی پرنویس‌اند و با شاخ و برگ دادن به مطالب و آوردن شواهد، مثال‌ها و توضیحات بیش از اندازه، بر حجم اطلاعات جنبی می‌افزایند. برخی دیگر از نویسندگان، اصل ایجاز را در تدوین کتاب‌های درسی مد نظر دارند. ایجاز در نگارش مطالب باعث می‌شود که خواننده در هنگام مطالعه‌ی مطالب، به تأمل و داشته‌شود. در هنگام نگارش کتاب بین حجم اطلاعات اصلی و اطلاعات جنبی باید تعادلی برقرار کرد. علاوه بر آن اطلاعات اصلی باید به نحوی مناسب برای فراگیران مشخص باشد (رضی، ۱۳۸۵).

ب) معیارهای تألیف و تدوین کتاب‌های درسی در بعد ساختاری

کتاب‌های درسی با توجه به اهداف آموزشی، نوع مخاطبان و محتوا ممکن است به شیوه‌های متنوعی تدوین شوند. با این همه می‌توان برخی ویژگی‌های مشترک را در قالب یک الگوی انعطاف‌پذیر ارائه کرد که نوعی وحدت ساختار به کتاب‌های درسی می‌دهد (ملکی، ۱۳۸۴). ساختار کتاب‌های درسی را می‌توان به سه بخش مقدماتی، متن اصلی و پایانی تقسیم کرد. در این قسمت، به بررسی این سه بخش پرداخته می‌شود.

۱- بخش مقدماتی:

بخش مقدماتی کتاب درسی شامل قسمت‌های گوناگونی است. این قسمت که عینی‌تر از متن کتاب می‌باشد، وسیله و بستری برای ورود به حیطه‌ی محتوایی کتاب‌های درسی و ایجاد نوعی آمادگی فکری و روانی برای ورود به اصل موضوع و محتوا در فراگیر می‌باشد. بخش مقدماتی کتاب به دو بخش صفحه‌های آغازین و معرفی تقسیم می‌شود.

۱-۱- صفحه‌های آغازین: مهم‌ترین صفحه‌های مقدماتی کتاب درسی شامل موارد

زیر است:

- صفحه ذکر خدا.
- صفحه عنوان.
- صفحه‌ی حقوق.
- صفحه‌ی مخصوص اهدا.

۱-۲- صفحه‌های معرفی: در این قسمت بخش‌های مختلف کتاب معرفی می‌شود و شامل قسمت‌های زیر است.

- پیش‌گفتار.
- مقدمه.
- فهرست مطالب.
- فهرست تصاویر و نمودارها.
- راهنمای استفاده از کتاب.

۲- متن اصلی

متن یا پیکره، اصلی‌ترین قسمت هر کتاب می‌باشد. در واقع قسمت‌های پیش از متن و پس از متن برای کمک به استفاده‌ی بهتر از متن اصلی می‌باشد. متن یا پیکره به قسمت‌های مختلفی تقسیم می‌شود، که مهم‌ترین آنها به شرح زیر است:

- عنوان هر فصل یا بخش.
- بخش.
- فصل.
- هدف‌های یادگیری.
- مقدمه‌ی فصل.
- سؤال‌ها.
- خلاصه‌ی فصل.
- منابع و مآخذ مورد استفاده در فصل.
- منابع پیشنهادی برای مطالعات بیشتر.

۳- بخش پایانی:

مهم‌ترین اجزای بخش پایانی کتاب‌های درسی که پس از متن اصلی می‌آید، شامل موارد زیر است:

- پیوست یا ضمیمه.
- واژه‌نامه.
- کتاب‌نامه.

• نمایه.

آنچه در مورد ساختار کتاب‌های درسی گفته شد، تقریباً در تمام کتاب‌های درسی مشابه است و لازم است این اصول در کتاب‌های درسی دانشگاهی به دقت رعایت شود.

پیشینه پژوهش

سابقه‌ی تدوین و انتشار کتاب‌های درسی در ایران، به صورت رسمی با تأسیس دارالفنون در سال ۱۲۶۸، به عنوان اولین مرکز رسمی آموزش عالی، برمی‌گردد (مجیدی، ۱۳۶۴: ۶۸). این موضوع نشان از سابقه‌ای نزدیک یک قرن تلاش برای تدوین و انتشار کتاب‌های درسی دانشگاهی دارد، اما با بررسی‌های انجام شده بر روی موضوع، این نکته به خوبی آشکار شد، که تا این زمان کتاب‌های معدودی در این زمینه وجود دارد. همچنین در هیچ یک از رساله‌های دانشجویی به این موضوع پرداخته نشده است. مقاله‌هایی که در این زمینه وجود دارد، بسیار اندک و شاید بتوان آن را منحصر به فصلنامه تخصصی سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) دانست. با این وجود به چند مورد از پژوهش‌هایی که در این مورد انجام شده اشاره می‌شود:

در پژوهشی که توسط بارتلت^۱ و مورگان^۲ (۱۹۹۱) در دانشکده برنایو^۳ انجام شد، برای تعیین معیارهای کتاب درسی خوب، و تهیه‌ی چک لیست ارزشیابی کتاب درسی مصاحبه‌ای با ۱۵ دانشجو و ۳۳ عضو هیئت علمی انجام شد. استادان و دانشجویانی که در این مصاحبه شرکت کرده بودند، معیارهای بسیار مشابهی را برای یک کتاب درسی خوب داشتند. استادان اظهار داشتند زمانی که دو کتاب را که در ویژگی‌هایی با هم مشابهت دارند، کتابی که با مواد تکمیلی همراه است، انتخاب می‌کنند. آنها همچنین اظهار داشتند از کتاب‌هایی که دارای تعداد زیادی اشتباه، هم در مفاهیم و هم در جواب سئوال‌ها هستند، بیزارند. همچنین مؤلفان باید جامعه مخاطب خود و سطح خاص دانشجویان را در نظر بگیرند. دانشجویان اظهار کردند که کتابی که به زبان ساده و عملی نوشته شود، را می‌پسندند. آنها اعتقاد داشتند مواد درسی باید خوب

---

۱. Bartlett

۲. Morgan

۳. Barnau

سازماندهی شوند، فشرده و مختصر^۱ و واضح نوشته شود و قابل تفکیک به بخش‌های قابل ملاحظه‌ای^۲ باشد. آنها اعلام کردند که از متن‌هایی که دارای اطلاعات بسیار فنی‌اند و همچنین از متن‌هایی که شبیه یک سخنرانی چاپی نوشته شده، بیزارند. اغلب دانشجویان بیان کردند یک مقدمه و خلاصه‌ی خوب، در ابتدای هر فصل لازم است. دانشجویان انتظار داشتند در موضوعاتی که نیاز به تمرین مفاهیم دارد، بعد از هر مفهوم جدید، کتاب دارای تمریناتی باشد. دانشجویان همچنین اظهار داشتند از تصاویر، نمودارها، جدول‌ها و نقشه‌ها مطالب زیادی فرا می‌گیرند. آنها معتقدند باید لغت‌های مرتبط با درس را که برای اولین بار در کتاب استفاده می‌شود، تعریف شوند. همچنین کتاب باید دارای یک واژه‌نامه مناسب باشد. آنها همچنین برای کتاب‌هایی که لغت‌های جدید را در حاشیه صفحه اول، جایی که برای اولین بار بکار رفته، ارزش قائلند. آنها معتقدند واژه‌نامه در کتاب درسی بسیار مهم است (صص ۱۶-۱۸).

در تحقیقی دیگر از هارتلی^۳ و ترومن^۴ (۱۹۸۵)، پنج بررسی درباره استفاده از متن‌های آموزشی که خلاصه‌ای در ابتدا و انتهای آنها قرار داشته انجام شده است. نتایج این تحقیق نشان داده است که آوردن خلاصه مطالب به یادآوری متن کمک می‌کند (آرمنند، ۱۳۸۴).

در پژوهشی با عنوان «ویژگی‌های کتاب‌های درسی مطلوب دانشگاهی از دیدگاه استادان و دانشجویان» که توسط آرمنند و دیگران (۱۳۷۶) انجام شده، دانشجویان دانشگاه‌های تهران که در رشته‌های علوم انسانی تحصیل می‌کردند و همچنین استادان و صاحب‌نظران کشور در رشته‌های مختلف علوم انسانی، اعتقاد داشتند کتاب‌های درسی باید دارای ویژگی‌های زیر باشد:

- از شکل و تصاویر تا حد امکان برای تفهیم مطالب استفاده شود.
- توضیحات خاص، مثال‌ها و نمونه‌ها از طریق کادر سیاه و سفید (ترامه) و یا رنگی از متن کتاب تفکیک شود.
- فهرست مطالب در ابتدای کتاب آورده شود.
- هدف‌های آموزشی در ابتدای فصل آورده شود.

۱. Concise

۲. Sizable chunks

۳. Hartley

۴. Truman

- توضیح کلمات کلیدی در پاورقی آورده شود.
  - ارجاعات مختلف در پاورقی آورده شود.
  - در پایان کتاب منابعی برای مطالعه بیشتر معرفی شود.
  - در پایان هر فصل سؤال‌هایی برای بحث و تحقیق مطرح شود.
  - در ابتدای کتاب نویسنده یا مترجم کتاب معرفی شود.
- همچنین از سوی متخصصان و صاحب‌نظران نکات دیگری نیز در تدوین کتاب توصیه شده است:
- جملات کتاب سلیس و روان باشد.
  - واژه‌نامه و فهرست‌های مختلف (موضوعی، اعلام و اماکن) که بازیابی مطالب را تسهیل می‌کند آورده شود.
  - با توجه به تأثیر اخلاقی کتاب‌ها بر دانشجویان، علاوه بر رعایت مسائل اخلاقی باید در نقل مطالب نیز امانت رعایت شود.

روش پژوهش

روش تحقیق این پژوهش از نوع توصیفی-پیمایشی و از نوع کمی و کیفی (درهم تنیده) بوده است. در بخش کیفی از مصاحبه‌ی نیمه سازمان‌یافته و در بخش کمی، از پرسشنامه‌ی محقق ساخته استفاده شده است. پرسشنامه در بخش نگارشی شامل ۴ سؤال بر اساس طیف لیکرت و ۸ سؤال چند گزینه‌ای و در بخش ساختاری ۱۲ سؤال طیف لیکرت و ۴ سؤال چند گزینه‌ای بوده است. جامعه‌ی آماری این پژوهش در بخش کیفی مؤلفان و متخصصان کتاب‌های درسی بوده‌اند، که در خصوص معیارهای تدوین کتاب‌های درسی، به صورت فردی، با آنها مصاحبه‌ی نیمه سازمان‌یافته انجام شده است. تعداد افراد شرکت‌کننده در مصاحبه پنج نفر بوده است.^۱ در بخش کمی، جامعه‌ی آماری کلیه دانشجویان کارشناسی ارشد رشته‌های علوم تربیتی، روان‌شناسی و مشاوره‌ی دانشگاه اصفهان و همچنین دانشجویان سال آخر رشته‌های مذکور این دانشگاه بوده‌اند. جمع دانشجویان سال آخر کارشناسی ۲۲۶ نفر

۱. البته تعداد بیشتری برای انجام مصاحبه مدنظر بوده و اقدامات لازم اتخاذ شد، ولی، پژوهشگران تنها موفق به مصاحبه با ۵ نفر شدند.

و دانشجویان کارشناسی ارشد ۱۹۰ نفر بوده است. بر اساس فرمول حجم نمونه و بر اساس نمونه‌گیری طبقه‌ای متناسب با حجم، تعداد ۲۲۵ نفر انتخاب و پرسشنامه بین آنها توزیع شد.

از نظر ویژگی‌های جمعیت شناختی، ۸۵ درصد شرکت‌کنندگان در پژوهش را زن و ۱۵ درصد مرد تشکیل می‌داد. ۳۶ درصد دانشجویان رشته‌ی علوم تربیتی، ۳۳ درصد مشاوره و ۳۱ درصد روان‌شناسی بوده‌اند. ۶۸ درصد دانشجویان، کارشناسی و ۳۲ درصد کارشناسی ارشد بوده‌اند. ۴۳ درصد دانشجویان، نوبت اول ۵۵ درصد نوبت دوم بوده‌اند، ۲ درصد دانشجویان شرکت‌کننده نیز نوبت تحصیلی خود را مشخص نکرده‌اند. ۸ درصد دانشجویان، معدل بین ۱۲ تا ۱۳/۹۹، ۲۷ درصد معدل بین ۱۴ تا ۱۵/۹۹ و ۵۹ درصد معدل ۱۶ و بالاتر داشته‌اند.

روایی سؤال‌های مصاحبه و پرسشنامه با روش روایی محتوایی برآورد شده است. پایایی پرسشنامه (سؤال‌های طیف لیکرت) با استفاده از روش آلفای کرونباخ محاسبه شد. پایایی، پرسشنامه، در حیطه نگارشی ۰/۷۰ و در حیطه‌ی ساختاری ۰/۸۱، بدست آمد. در این پژوهش، به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات حاصل از مصاحبه از روش مقوله‌بندی و برای داده‌های حاصل از پرسشنامه، از آمار توصیفی و استنباطی استفاده شده است. در سطح آمار توصیفی، شاخص‌های آماری فراوانی، درصد، میانگین و انحراف معیار به تجزیه و تحلیل اطلاعات محاسبه شده است. در سطح آمار استنباطی برای سؤال‌های طیف لیکرت از آزمون T تک متغیره یا تک نمونه‌ای، T وابسته، تحلیل واریانس (یک واحد)، و برای سؤال‌های چند گزینه‌ای از آزمون χ^2 دو استفاده شده است.

اگرچه پژوهش‌هایی درباره‌ی ویژگی‌های کتاب‌های درسی مطلوب انجام شده، لکن آنها به تفکیک، ویژگی‌های نگارشی و ساختاری را مورد بررسی قرار نداده‌اند. لذا لازم است تا جنبه‌های نگارشی و ساختاری کتاب درسی مطلوب دانشگاهی به عنوان دو معیار اساسی در تدوین کتاب‌های درسی مورد بررسی قرار گیرد. بدین منظور پژوهش حاضر در پی یافتن پاسخ سؤال‌های زیر می‌باشد:

۱. از نظر صاحب‌نظران برنامه‌ی درسی، مؤلفان برتر و دانشجویان، کتاب‌های درسی مطلوب رشته‌های علوم تربیتی، روان‌شناسی و مشاوره از بعد نگارشی باید چه ویژگی‌هایی داشته باشند؟

۲. از نظر صاحب‌نظران برنامه‌ی درسی، مؤلفان برتر و دانشجویان، کتاب‌های درسی مطلوب رشته‌های علوم تربیتی، روان‌شناسی و مشاوره از بعد ساختاری باید چه ویژگی‌هایی داشته باشند؟

یافته‌های پژوهش

برای بررسی ویژگی‌های نگارشی کتاب‌های درسی مطلوب دانشگاهی رشته‌های علوم تربیتی، روان‌شناسی و مشاوره، علاوه بر مصاحبه چهار سؤال به سبک لیکرت و ۳ سؤال چند گزینه‌ای در بخش نگارشی و ۱۳ سؤال در طیف لیکرت و ۴ سؤال چند گزینه‌ای در بخش ساختاری تدوین شده است. در هر بخش، ابتدا یافته‌های حاصل از مصاحبه، سپس سؤال‌های طیف لیکرت و در پایان سؤال‌های چند گزینه‌ای مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

الف) بخش نگارشی

۱- یافته‌های حاصل از مصاحبه: همه شرکت‌کنندگان در مصاحبه، توجه به زبان و ادبیات فارسی و اصول نگارشی را به عنوان یک ضرورت مورد تأکید قرار داده‌اند. دو نفر از مصاحبه‌شوندگان توجه به سطح دشواری در تدوین کتاب‌های درسی را مورد توجه قرار داده‌اند. یکی از آنها معتقد است سطح دشواری کتاب باید بالاتر از سطح مخاطب باشد تا در ذهن خواننده چالش ایجاد کند، اما دیگری معتقد است سطح دشواری باید متناسب با مخاطب باشد. یکی دیگر از مصاحبه‌شوندگان در مورد واژه‌های تخصصی معتقد است تعریف واژه‌های تخصصی بستگی به موقعیت دارد. در مواقعی که هدف، به چالش کشیدن ذهن است توضیح واژه‌ها ضرورتی ندارد. توجه به جدیدترین یافته‌های علمی، روزآمد بودن مطالب، ساختار منظم در ارائه مطالب و توجه به زمان آموزش از موارد دیگری است که توسط مصاحبه‌شوندگان مورد تأکید قرار گرفته است.

۲- داده‌های حاصل از سئوال‌های طیف لیکرت:

جدول (۱) توزیع فراوانی و درصد پاسخ به سئوال‌های حیطه‌ی ویژگی‌های نگارشی کتاب درسی مطلوب

معیار	مقیاس	بسیار زیاد	زیاد	تا حدی	کمی	بسیار کم	بدون نظر	میانگین	آماره معیار
۱- تعریف اصطلاحات تخصصی و مفاهیم ناآشنا	۱۴۴*	۵۰	۲۶	۳	۲	۰	۰	۴/۴۷	۰/۰۵
	۶۴	۲۲/۲	۱۱/۶	۱/۳	۹/۰	۰	۰		
۲- معادل‌گذاری فارسی برای واژه‌های خارجی	۱۰۷	۶۱	۴۳	۷	۷	۰	۰	۴/۱۲	۰/۰۶
	۴۷/۶	۳۷/۱	۱۹/۱	۳/۱	۳/۱	۰	۰		
۳- استفاده از سبک نگارشی متناسب با توانمندی‌های دانشجویان	۶۲	۳۸	۳	۰	۰	۰	۰	۴/۵۷	۰/۰۵
	۶۰/۲	۳۶/۹	۲/۹	۰	۰	۰	۰		
۴- استفاده از نشانه‌گذاری‌های نگارشی مناسب	۵۸	۶۳	۹	۰	۰	۰	۰	۴/۴۷	۰/۰۶
	۵۶/۳	۳۵	۸/۷	۰	۰	۰	۰		

*اعداد ردیف اول فراوانی و ردیف دوم درصد می‌باشد.

یافته‌های بدست آمده از جدول (۱)، حاکی است همه‌ی شاخص‌ها دارای میانگین بالایی بوده است. بنابراین توجه به این معیارها در تألیف و تدوین کتاب‌های درسی ضروری است.

بررسی نظر دانشجویان بر اساس ویژگی‌های جمعیت‌شناختی نشان می‌دهد: نظر دانشجویان بر اساس جنس، در معیار «تعریف اصطلاحات تخصصی و مفاهیم ناآشنا» متفاوت بوده است. میانگین دانشجویان زن در این حیطه بیشتر از میانگین دانشجویان مرد بوده است. نظر دانشجویان بر اساس مقطع تحصیلی در معیار «معادل‌گذاری فارسی برای واژه‌های خارجی» متفاوت بوده است. میانگین دانشجویان کارشناسی ارشد بالاتر از میانگین دانشجویان کارشناسی بوده است.

همچنین بین نظرات دانشجویان دارای معدل‌های متفاوت در مورد ویژگی‌های نگارشی کتاب‌های درسی «استفاده از سبک نگارشی متناسب با توانمندی‌های دانشجویان» و «استفاده از نشانه‌گذاری‌های نگارشی» تفاوت معنی‌داری وجود داشته است. دانشجویان با معدل ۱۵/۹۹-۱۴، میانگین بالاتری در این دو حیطه داشته‌اند.

جدول (۲) مقایسه‌ی نمره‌های ویژگی‌های نگارشی کتاب درسی مطلوب با میانگین فرضی ۳/۵

sig	T	SE	SD	M
۰/۰۰	۲۳/۶۵	۰/۰۳۲	۰/۴۸	۴/۲۷

مقایسه‌ی نمره‌های این حیظه با میانگین فرضی ۳/۵ نشان می‌دهد جدول (۲)، T مشاهده شده از مقدار بحرانی جدول در سطح خطای $P \leq ۰/۰۵$ بزرگتر است. بنابراین به نظر دانشجویان ویژگی‌های نگارشی کتاب‌های درسی مطلوب دانشگاهی باید بالاتر از سطح تعیین شده مورد توجه قرار گیرد.

۳- سؤال‌های چند گزینه‌ای:

از آنجا که بررسی نظر دانشجویان تنها از طریق سؤال‌های طیف لیکرت ممکن نبود، علاوه بر این نوع سؤال‌های، ۳ سؤال چند گزینه‌ای نیز تدوین شده است، که در این قسمت به بررسی آنها پرداخته می‌شود:

جدول (۳) بررسی نظر دانشجویان درباره‌ی سطح خوانایی مناسب در کتاب‌های درسی مطلوب دانشگاهی

سؤال	گزینه‌ها	بسیار ساده	نسبتاً ساده و قابل فهم	متناسب با سطح مخاطب	مشکل و کمی بالاتر از سطح مخاطب
۵- سطح خوانایی جملات باید در چه حدی باشد؟	*۱۷	۵۶	۱۳۳	۱۹	
	۹/۷	۲۴/۹	۵۹/۱	۸/۴	

*اعداد ردیف اول فراوانی و ردیف دوم درصد می‌باشد.

بر اساس یافته‌های بدست آمده از جدول (۳)، ۵۹/۱ درصد از دانشجویان معتقدند سطح خوانایی (سهولت و دشواری مطالب)، در کتاب‌های درسی، باید متناسب با سطح مخاطب باشد.

بر اساس ویژگی‌های جمعیت‌شناختی، بین نظر دانشجویان در مورد سطح خوانایی مطالب کتاب درسی مطلوب دانشگاهی، بر اساس رشته‌ی تحصیلی و نوبت تحصیلی، تفاوت معنی‌داری وجود دارد. حدود دو سوم دانشجویان رشته‌های علوم تربیتی و

روان‌شناسی، گزینه‌ی متناسب با محتوا را انتخاب کرده‌اند. اما تنها حدود نیمی از دانشجویان مشاوره این گزینه را انتخاب کرده‌اند. همچنین دانشجویان نوبت دوم، گرایش بیشتری به گزینه‌ی نسبتاً ساده و قابل فهم داشته‌اند.

جدول (۴) بررسی نظر دانشجویان درباره‌ی نحوه‌ی توضیح مطالب در کتاب‌های درسی
مطلوب دانشگاهی

سؤال / گزینه	مختصر و بدون توضیحات تکمیلی	نسبتاً مختصر با توضیحات تکمیلی در حد ضرورت	با توضیحات مفصل و مطالب تکمیلی
۶- مطالب متن چگونه باید توضیح داده شود؟	۱۵	۱۵۴	۵۶
	۶/۷	۶۸/۴	۲۴/۹

بر اساس یافته‌های بدست آمده از جدول (۴)، ۶۸/۴ درصد از دانشجویان اعتقاد دارند، بهتر است مطالب نسبتاً مختصر و با توضیحات نسبتاً مختصر در حد ضرورت باشد.

بررسی این سؤال بر اساس ویژگی‌های جمعیت‌شناختی نشان می‌دهد، اختلاف نظر دانشجویان درباره‌ی میزان شرح مطالب بر اساس رشته، معنی دار است. دانشجویان رشته‌ی مشاوره گرایش بیشتری نسبت به گزینه «توضیحات مفصل و مطالب تکمیلی» نشان داده‌اند.

جدول (۵) بررسی نظر دانشجویان درباره‌ی شیوه نگارش در کتاب‌های درسی مطلوب
دانشگاهی

سؤال / گزینه	نزدیک به زبان محاوره	با زبان علمی	با زبان تخصصی و فنی	سایر موارد
۷- بهترین سبک نگارشی در کتاب‌های درسی کدامیک از موارد زیر است؟	۳۶	۱۲۹	۲۹	۳۱
	۱۶	۵۷/۳	۱۲/۹	۱۳/۸

بر اساس یافته‌های جدول (۵)، ۵۷/۳ درصد دانشجویان شرکت‌کننده در این پژوهش معتقدند، کتاب‌های درسی باید به زبان علمی نوشته شود. ۱۶ درصد نیز «سبک نگارشی نزدیک به سبک محاوره‌ای»، ۱۳/۸ درصد «سایر موارد» (زبان علمی و روان، ساده و روان) و ۱۲/۹ درصد «زبان تخصصی و فنی» را ترجیح داده‌اند.

		۱/۸	۳/۱	۱۰/۲	۲۴	۲۵/۳	۳۵/۶	
۰/۹۰	۴/۴۰	۱	۲	۷	۲۲	۵۹	۱۳۷	۷- جمع‌بندی مطالب بحث شده در پایان هر فصل
		۰/۴	۰/۹	۳/۱	۹/۸	۲۴/۹	۶۰/۹	
۱/۱۵	۳/۹۲	۶	۲	۱۱	۵۳	۶۵	۸۸	۸- فهرست منابع و مآخذ مورد استفاده در پایان هر فصل
		۲/۷	۰/۹	۴/۹	۲۳/۶	۲۸/۹	۳۹/۱	
۱/۰۹	۳/۸۱	۳	۵	۱۲	۶۳	۷۰	۷۵	۹- معرفی منابع بیشتر برای مطالعه در پایان هر فصل
		۱/۳	۲/۲	۵/۳	۲۸	۳۱/۱	۳۲	
۱/۱۹	۳/۸۸	۵	۴	۱۷	۵۰	۵۹	۹۰	۱۰- واژه‌نامه موضوعی در پایان کتاب
		۲/۲	۱/۸	۷/۶	۲۲/۲	۲۶/۲	۴۰	
۱/۳۲	۳/۲۲	۹	۱۶	۲۹	۷۹	۴۵	۴۷	۱۱- فهرست اسامی اعلام و اماکن در پایان کتاب
		۴	۷/۱	۱۲/۹	۳۵/۱	۲۰	۲۰/۹	
۱/۲۷	۳/۵۹	۴	۱۲	۲۷	۵۲	۶۳	۶۷	۱۲- در نظر گرفتن سؤال در پایان هر فصل
		۱/۸	۵/۳	۱۲	۲۳/۱	۲۸	۲۹/۸	
۱/۳۲	۳/۴۶	۱۶	۲۰	۳۳	۵۲	۵۳	۶۵	۱۳- درج پاسخ سؤال‌های مطرح شده در پایان کتاب
		۷/۱	۸/۹	۱۴/۷	۲۳/۱	۲۳/۶	۲۸/۹	

با توجه به یافته‌های جدول (۶) بیشترین میانگین مربوط به معیار شماره ۸ «فهرست منابع و مآخذ مورد استفاده در پایان هر فصل» ۴/۴۰ و کمترین میانگین مربوط به معیار شماره ۱۱ «فهرست اسامی اعلام و اماکن در پایان کتاب» با ۳/۲۲ می‌باشد.

نظرات پاسخگویان بر حسب ویژگی‌های جمعیت‌شناختی نشان می‌دهد: بین نظر دانشجویان بر اساس رشته‌ی تحصیلی در معیارهای «راهنمای مطالعه‌ی کتاب»، «بیان اهداف جزئی در ابتدای فصل» و «مقدمه در ابتدای هر فصل» تفاوت معنی‌دار وجود داشته است. در هر یک از این سه معیار، میانگین دانشجویان روان‌شناسی، پایین‌تر از دانشجویان علوم تربیتی و مشاوره است. بین نظر دانشجویان در معیارهای «فهرست منابع و مآخذ مورد استفاده در پایان هر فصل» «معرفی منابع بیشتر برای مطالعه در پایان هر فصل»، «واژه‌نامه موضوعی در پایان کتاب» و «فهرست اسامی اعلام و اماکن در پایان کتاب» بر اساس مقطع تحصیلی تفاوت معنی‌داری وجود داشته است. در هر ۴ معیار، میانگین دانشجویان کارشناسی ارشد بالاتر از دانشجویان کارشناسی است. بین نظر دانشجویان شرکت‌کننده در این پژوهش، با توجه به سطح معدل در دو معیار «نوشتن مقدمه‌ی کلی در ابتدای کتاب»، «فهرست اسامی اعلام و اماکن در پایان کتاب» و «درج پاسخ سؤال‌ها مطرح شده در پایان کتاب» تفاوت معنی‌داری مشاهده شده است. در معیار شماره ۱۱ «فهرست اسامی اعلام و اماکن در پایان کتاب» دانشجویان

با معدل ۱۳-۱۲/۹۹ کمترین میانگین را داشته‌اند. در معیار شماره‌ی ۱۳ «درج پاسخ سؤال‌ها مطرح شده در پایان کتاب» دانشجویان با معدل ۱۶ و بالاتر، بالاترین میانگین را داشته‌اند.

جدول (۷) مقایسه‌ی نمره‌های ویژگی‌های ساختاری کتاب درسی مطلوب با میانگین

فرضی ۳/۵

sig	T	SE	SD	M
۰/۰۰	۸/۳۷	۰/۰۴۱	۰/۶۲	۳/۸۵

مقایسه‌ی این حیطه با میانگین فرضی ۳/۵ (جدول ۷) نشان می‌دهد: با توجه به اینکه T مشاهده شده در سطح خطای $P \leq ۰/۰۵$ از مقدار بحرانی جدول بزرگتر است، بنابراین از نظر دانشجویان ویژگی‌های ساختاری کتاب‌های درسی مطلوب باید بیش از حد تعیین شده مورد توجه قرار گیرد.

۳- یافته‌های حاصل از سؤال‌های چند گزینه‌ای:

جدول (۸) نظر دانشجویان درباره‌ی بهترین مکان برای درج تعریف اصطلاحات

تخصصی در کتاب‌های درسی

سؤال	گزینه‌ها	ابتدای هر فصل	انتهای هر فصل	انتهای کتاب	سایر موارد
۱۴- تعریف اصطلاحات فنی باید در کدام بخش کتاب بیاید.	۴۳	۹۲	۸۶	۴	
	۱۹/۱	۴۰/۹	۳۸/۲	۱/۸	

بر اساس یافته‌های جدول (۸)، ۴۰/۹ درصد دانشجویان مشارکت‌کننده در این پژوهش اظهار کرده‌اند بهترین مکان برای درج تعریف اصطلاحات فنی و تخصصی پایان فصل می‌باشد. در حالی که ۳۸/۲ درصد گزینه «انتهای کتاب»، ۱۹/۱ درصد «ابتدای کتاب» و ۱/۸ درصد نیز «سایر موارد» را انتخاب کرده‌اند. بر اساس ویژگی‌های جمعیت‌شناختی بین نظر دانشجویان، درباره‌ی محل درج تعریف اصطلاحات تخصصی و ویژگی‌های جمعیت‌شناختی مورد نظر، تفاوت معنی‌داری وجود ندارد.

جدول (۹) بررسی نظر دانشجویان درباره‌ی بهترین مکان برای درج منابع پیشنهادی

در کتاب‌های درسی مطلوب دانشگاهی

انتهای کتاب	انتهای هر فصل	بعد از هر مبحث	گزینه‌ها	سئوال
۵۵	۱۲۳	۴۱		۱۵- به نظر شما منابع پیشنهادی برای مطالعه‌ی بیشتر بهتر است در کدام قسمت بیاید؟
۲۴/۴	۵۴/۷	۲۰/۹		

بر اساس یافته‌های جدول (۹)، ۵۴/۷ درصد دانشجویان شرکت‌کننده در این پژوهش معتقدند بهترین مکان برای درج منابع پیشنهادی انتهای هر فصل می‌باشد. بر اساس ویژگی‌های جمعیت‌شناختی بین نظر دانشجویان مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد، درباره‌ی بهترین مکان درج منابع پیشنهادی در سطح خطای ۰/۰۵ تفاوت معنی‌دار وجود دارد. حدود دو سوم دانشجویان کارشناسی ارشد معتقدند منابع باید در انتهای فصل بیاید، در حالیکه تنها نیمی از دانشجویان کارشناسی معتقدند منابع باید در انتهای فصل آورده شود.

جدول (۱۰) بررسی نظر دانشجویان درباره‌ی معادل‌نویسی لغات خارجی در کتاب‌های درسی مطلوب دانشگاهی

در متن کتاب	در	در پایان هر فصل	در پایان کتاب	گزینه‌ها	سئوال
مقابل هر لغت	پاورقی	۲۹	۱۹		۱۶- معادل‌نویسی لغات خارجی بهتر است در کدام قسمت کتاب بیاید؟
۵۲	۱۲۵	۱۲/۹	۸/۴		

بر اساس اطلاعات بدست آمده از جدول (۱۰)، ۵۵/۶ درصد دانشجویان شرکت‌کننده در این پژوهش معتقدند بهترین مکان برای معادل‌نویسی لغات خارجی پاورقی کتاب است. بر اساس ویژگی‌های جمعیت‌شناختی بین نظر دانشجویان درباره‌ی بهترین مکان برای معادل‌نویسی لغات خارجی، در هیچ یک از ویژگی‌های جمعیت‌شناختی تفاوت معنی‌داری مشاهده نشد.

جدول (۱۱) بررسی نظر دانشجویان درباره‌ی بهترین مکان درج ارجاعات در کتاب‌های درسی مطلوب دانشگاهی

انتهای کتاب	انتهای هر فصل	بعد از هر مبحث	پاورقی	داخل متن	گزینه	سئوال
-------------	---------------	----------------	--------	----------	-------	-------

۷	۲۹	۴۸	۱۰۴	۳۷	۱۷- به نظر شما بهتر است ارجاعات متن به چه صورتی بیاید؟
۳/۱	۱۲/۹	۲۱/۳	۴۶/۲	۱۶/۴	

بر اساس اطلاعات بدست آمده از جدول (۱۱)، از نظر ۴۲/۲ درصد دانشجویان شرکت کننده در این پژوهش، بهترین شکل ارجاع دهی، در پاورقی است بررسی نظر دانشجویان بر اساس ویژگی های جمعیت شناختی نشان می دهد بین نظر دانشجویان درباره ی نحوه ی درج ارجاعات در سطح خطای $P \leq 0/05$ بر اساس نوبت تحصیلی، تفاوت معنی دار وجود داشته است. بیش از نیمی از دانشجویان نوبت اول معتقدند، ارجاع دهی باید در پاورقی باشد، در حالیکه این تعداد در دانشجویان نوبت دوم، یک سوم می باشد. به عبارت دیگر تأکید دانشجویان نوبت اول به شیوه ی ارجاع دهی در پاورقی بیشتر از دانشجویان نوبت دوم بوده است.

بحث و نتیجه گیری

نتایج حاصل از مصاحبه و پرسشنامه در دو حیطه نگارشی و ساختاری مورد بحث قرار می گیرد:

حیطه نگارشی: صاحب نظران شرکت کننده در این پژوهش، توجه به ویژگی های نگارشی از جمله توجه به زبان و ادبیات فارسی و اصول نگارشی، توجه به سطح دشواری، توجه به جدیدترین یافته های علمی، روزآمد بودن مطالب و ساختار منظم در ارائه مطالب در کتاب های درسی را مورد تأکید قرار داده و مهم تلقی کرده اند. به نظر دانشجویان، ویژگی های نگارشی در کتاب های درسی مطلوب دانشگاهی باید از متوسط تعیین شده (۳/۵) بالاتر باشد (۴/۲۷ از ۵).

در مورد سؤال های چند گزینه ای نیز نتایج زیر بدست آمده است:

۱- سطح خوانایی (سهولت و دشواری مطالب)، در کتاب های درسی، باید متناسب با سطح مخاطب باشد.

۲- مطالب در کتاب های درسی باید نسبتاً مختصر و با توضیحات مختصر در حد ضرورت باشد. نتایج این پژوهش با پژوهش بارتلت و مورگان (۱۹۹۱) همخوانی دارد. در این پژوهش، دانشجویان اظهار داشته اند کتاب های درسی باید خوب سازماندهی شده، فشرده، مختصر و واضح نوشته شود.

۳- دانشجویان شرکت‌کننده در این پژوهش معتقدند، کتاب‌های درسی باید به زبان علمی نوشته شود. نتایج این پژوهش با پژوهش مورگان و بارتلت (۱۹۹۱) همخوانی دارد. در پژوهش آنها دانشجویان معتقد بودند کتاب‌های درسی باید به زبان علمی و نه به زبان فنی نوشته شود.

حیطه ساختاری: نتایج بدست آمده از این پژوهش در حیطه ساختاری نشان می‌دهد:

صاحب‌نظران شرکت‌کننده در این پژوهش نیز توجه به ویژگی‌های ساختاری را در کتاب‌های درسی مهم دانسته‌اند. در بخش مقدماتی بر مواردی مانند مقدمه، پیشگفتار، راهنمای استفاده از کتاب، فهرست مطالب، اهداف کلی کتاب، در بخش اصلی، مقدمه، اهداف کلی، اهداف جزئی، سؤال‌های تحلیلی، فهرست منابع مورد استفاده در فصل، و منابع و در بخش پایانی نیز نمایه‌ها مخصوصاً نمایه‌ی موضوعی، اسامی و اماکن و پاسخ بعضی از سؤال‌های مطرح شده در متن توسط مصاحبه‌شوندگان مورد تأکید قرار گرفته است.

به نظر دانشجویان، ویژگی‌های ساختاری در کتاب‌های درسی مطلوب دانشگاهی باید از حد متوسط تعیین شده (۳/۵) بالاتر باشد (۳/۸۵ از ۵).

جدول (۶) نظر دانشجویان را درباره‌ی معیارهای ساختاری کتاب درسی مطلوب نشان می‌دهد. بر اساس این جدول، بیشترین میانگین مربوط به معیار «فهرست منابع و مآخذ مورد استفاده در پایان هر فصل» با میانگین $4/4$ و کمترین میانگین مربوط به معیار «فهرست اسامی اعلام و اماکن در پایان کتاب» با میانگین $3/22$ می‌باشد. شاید بتوان این مطلب را این گونه توجیه کرد که دانشجویان تمایل بیشتری به مطالعه درباره‌ی موضوعات مختلف دارند. بنابراین با درج فهرست منابع و مآخذ مورد استفاده در پایان هر فصل، دانشجویان با سهولت بیشتر می‌توانند مآخذ مورد استفاده را شناسایی و برای مطالعه بیشتر به آن مراجعه کنند.

نتایج حاصل از سؤال‌های چند گزینه‌ای در این حیطه نشان می‌دهد از نظر دانشجویان:

۱- بهترین مکان برای درج تعریف اصطلاحات فنی و تخصصی پایان فصل می‌باشد. درج این تعریف‌ها در پایان هر فصل، امکان دسترسی سریع و آسان به آنها امکان‌پذیر می‌سازد.

۲- بهترین مکان برای درج منابع پیشنهادی انتهای هر فصل می‌باشد. اصولاً درج منابع پیشنهادی می‌تواند زمینه‌ای برای مطالعات بیشتر درباره موضوعات مورد بحث در فصل فراهم کند. شاید یکی از دلایل گرایش دانشجویان به این گزینه، دلیل مذکور باشد. نتایج این پژوهش با پژوهش آرمند و همکاران (۱۳۷۶)، ناهمخوان است. دانشجویان شرکت‌کننده در پژوهش آنان، محل مناسب درج منابع بیشتر برای مطالعه را آخر کتاب دانسته‌اند.

۳- از نظر دانشجویان، بهترین مکان برای معادل‌نویسی لغات خارجی پاورقی کتاب است. نتایج این پژوهش با پژوهش آرمند و همکاران (۱۳۷۶) همخوانی دارد. در این پژوهش دانشجویان اظهار داشته‌اند شیوه‌ی مناسب ارجاع‌دهی، در پاورقی است. معادل‌نویسی لغات در پاورقی، علاوه بر اینکه در خواندن متن مشکلی ایجاد نمی‌کند، در صورت نیاز، دانشجو می‌تواند سریعاً به پاورقی مراجعه نماید.

منابع

- آرمند، محمد (۱۳۸۱). راهنمای تهیه طرح تألیف کتاب درسی دانشگاهی، فصلنامه سخن سمت، شماره ۹. صص ۷۳-۶۶.
- آرمند، محمد (۱۳۸۴). ملاحظاتی در نگارش متون درسی، فصلنامه سخن سمت، شماره ۱۴. صص ۵۵-۴۵.
- آرمند، محمد، رضایی عباسعلی (۱۳۸۱). بررسی کتاب درسی معیار در علوم انسانی، فصلنامه سخن سمت، شماره ۲. صص ۳۳-۲۳.
- آرمند، محمد؛ نوروززاده، رضا؛ موسی‌پور، نعمت‌الله؛ شعبانی، بختیار و شکری، رحیم (۱۳۷۶). ویژگی‌های کتاب درسی مطلوب دانشگاهی از دیدگاه استادان و دانشجویان، فصلنامه سخن سمت، شماره ۲. صص ۲۶-۲۱.
- امینی، سید کاظم (۱۳۸۱). آیین نگارش مکاتبات اداری. تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی.
- رضی، احمد (۱۳۸۵). شاخص‌های ارزیابی و نقد کتاب‌های درسی دانشگاهی، مندرج در کتاب درسی دانشگاهی (۲): فناوری اطلاعات و ارزشیابی، تهران: سمت.
- لیپونکا، مری آلن (۱۳۸۵). نحوه نگارش و تهیه کتاب درسی دانشگاهی. ترجمه مریم جابر، تهران: انتشارات سمت.
- ملکی، حسن (۱۳۸۴). شیوه طراحی و تألیف کتاب درسی، فصلنامه سخن سمت، شماره ۱۴. صص ۲۲-۹.
- نیکوبخت، ناصر (۱۳۸۵). زبان معیار، خبرنگار شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی، وضعیت امروز، چشم انداز فردا، خبرنگار شماره ۴.
- یار محمدیان، محمد حسین (۱۳۸۱). اصول برنامه‌ریزی درسی: ماهیت برنامه درسی، مبانی روان‌شناختی و جامعه‌شناختی برنامه درسی (ارزشیابی برنامه یا کتاب درسی)، تهران: یادواره کتاب.

All, J (2006). Textbook evaluation in East Africa: som practical experiences, *Caught in the Web or Lost in the Textbook?* STEF, IARTEM, IUFM de Basse-Normandie, Paris: Jouve.

Bartlitt, L. E. and Morgan, J. A (1991). *Choosing the college textbook: Selection checklist for instructor use curriculum and program planning*. ERIC. Edu.

Chan, J. and Chan, J. C (2002). QFD – based technical textbook evaluation procedure a case study, *Journal of Industrial Technology*. 18 (1), 2-8.